

ELÉVÜLÉS? VISSZAHATÓ TÖRVÉNYHOZÁS?

Csapdahelyzet és jogtechnikai semlegesség a jogban

VARGA CSABA
professor emeritus (PPKE JÁK)

Az életnek, minden életnek van valamilyen ritmusa, aminek a rendje számunkra megszokott és otthonos, s aminek alapját a bármiféle fejlődésben rejlő funkcionalitás adja. Ám ez néha felborul, s akkor csodálkozunk, mint amikor gyermekünk nem kezd el beszélni, noha éppen ennek lenne ideje már. Sok egyéb mellett így járt nemzetünk a kommunizmus bűneivel való szembenézés menthetetlen elodázása kapcsán.

1. Előzmények

Az elévülés dilemmája, amivel a saját jogukat is megtagadó diktatúrák utódállamainak kellett szembenéznie – immár s egyidejűleg a jogállamiság civilizációs éthoszána is újragondozására törekedve –, első alkalommal *Németországban* kapott intézményes választ, amikor a szövetségi igazságügyi miniszter egy felzúdulást keltő (1991. augusztusi) frankfurti bírósági döntés nyomán a Szövetség igazságügy-minisztereinek és igazságügyi szenátorainak részvételével rendezett értekezleten az elévülést a korábbi joggyakorlatra is visszatekintő összefüggésben értelmező határozatot hozott (1991 novemberében) azon bűncselekmények elévültségének a kizártságáról, amiket e jogtipró állam, a csatlakozás előtti Német Demokratikus Köztársaság „hatalma egykori birtokosainak utasítására vagy egyetértésével követtek el és amelyeket a jogállami követelmények figyelmen kívül hagyásával nem üldöztek” – hangsúlyozva mindazonáltal, hogy annak tényét, vajon egy konkrét ügyben az elévülés akadályba ütközött-e vagy sem, csakis az egyébként eljáró bíróság állapíthatja meg.¹ Ám hamarosan mégis kiderült, hogy a törvényhozónak az a jogállamiság jegyében született elhatározása, hogy tartózkodjék a független bíróság ítélezésébe történő beavatkozástól, nem tartható immár tovább, merthogy

¹ A hajdani NDK-ban elkövetett bűncselekmények elévülése. In: Varga Csaba (szerk.): *Igazságtétel jogállamban. Német és cseh dokumentumok*. Budapest, Osiris, 1995. [újnyomás: Budapest, Szent István Társulat, 2006.] 35–38.

a gyakorlat nem követte a fenti irányutatást. Ezért belátva, hogy a bíróságoknak a fenti értelmezésre ügyelő egységes gyakorlata biztosításához ez nem elégséges, 1992 februárjától indulóan a Szövetségi Gyűlést az annak munkájában közreműködő egyes pártok indítványokkal és kezdeményezésekkel kezdték elárasztani. Ezeknek az összegyűréséből és különféle tudósok szakvéleményeinek a meghallgatásából harmonizáltan 1993 márciusában, majd szeptemberében végül két olyan törvényt fogadtak el, amelyek az érintett büntettek elévülésének a nyugvását, majd meghosszabbítását mondták ki.²

Hasonló törvényt fogadtak el – itt már a kommunista rezsim jogellenességének kifejezett törvényi megállapításával – 1993 júliusában a *Cseh Köztársaságban*, amelynek ugyanezen év decemberében már meg is történt pozitív alkotmánybíróági megítélése, ráadásul további megfontolásokkal megerősítetten, kifogásolhatatlanságának a megállapításával végződött. Hiszen amint kifejtették, bármiféle egyéb következtetés és végeredmény kizárólag a bűnösként megítélt korszaknak a törvényteleniségre épített állítólagos jogbiztonságát erősíthette volna csupán meg.³ (S nem a fejlemények logikája, csupán utóélete szempontjából lényegesen, jóváhagyó természetességgel említi ezt a törvényhozói lépést az Európai Unió strasbourg-i emberi jogi bírósága is a jelenben – 2011 júniusában – egy ezt egyébként meg nem kérdőjelező beadvány kapcsán, ám arra az abban is releváns, törvényileg meghatározott időtartamra vetítve, „amikor egy demokratikus jogrend alapelveivel összeférhetetlen politikai indítékok megakadályozták az elítélést”.⁴)

A szembenézés megvitatása ugyanakkor *Magyarországon* indult meg régióinkban a legkorábban. Magyarország ekkoriban még úttörő szerepet játszott; talán az a körülmény, hogy ilyen ügyekben is másokat megelőzve, egyedül lépett, szintén hozzájárulhatott vesztéhez, politikai ösztűz alá vételéhez, s talán ismert alkotmánybíróági elítéléséhez is. Ám abban, hogy mindez a történetes kevésbé szerencsés csillagzat alatt zajlott, talán mégsem ez bizonyult döntőnek, hiszen az ország mély megosztottsága már eleve rányomta minden akkori törekvésre a bélyegét. Egyetemi bölcsészliberalizmus volt itt is a kezdeményező fél. Ez már az általa kezdeményezett konferencia címadásában eleve denúciálta a megvitatandó témát, mikor 1990 januárjában nyilvános vitát rendezett az új kormány programjában *Justitia-tervként* elhíresült kérdéstről, *Visszamenőleges igazságszolgáltatás új rezsimekben* címmel eleve megbélyegezve azt. Ezzel úgy állította be, mintha egyáltalán elképzelhető lenne igazságszolgáltatás, mely ne a megtörtént-ség mint utókor szemszögéből ítélne, s így ne lenne egyszersmind „visszamenőleges”. Felhőt kavarázó egész porhintésük csupán szokásos szabaddemokrata csúsztatás volt. Hiszen úgy állították be, mintha más sem lehetne a palettán, mint spanyol megbékélés az egyik, s boszorkányüldözés, a Ceaușescu-házaspár azonnali sürgősséggel végrehajtott kivégzése a másik oldalon. Ugyancsak egyedül érezhettem hát magam, ha tárgyyszerű akartam ott és akkor lenni. És gyakorlatilag egyedül is voltam a megszólalók közt

² Törvény a Német Szocialista Egységpárt által elkövetett jogtalanságok elévülésének nyugvásáról és Törvény a büntetőjogi elévülési idők meghosszabbításáról. Uo. 121–122. és 183–184.

³ Uo. 189–232.

⁴ *Polednová c. République Tchèque*. 2615/10, Cour EDH, 5e Sect. Déc., 21 juin 2011. <http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/4e26de282.pdf>; lásd még Nicolas HERVIEU <http://combatsdroitshomme.blog.lemonde.fr/2011/07/07/1%E2%80%99histoire-du-regime-communiste-de-lex-tchecoslovaquie-dans-le-pretoire-la-cour-de-strasbourg/>

olyanként, mint aki nem ördögöt fest falra, de legalább megkísérli, hogy semleges távolságtartással vallassa magának a jognak az üzenetét. Elsőként adódott hát megfogalmaznom – ami máig legalább számomra vállalhatóan bizonyult –, hogy „Amennyiben a büntető felelősségre vonást az előző rezsim eleve megakadályozta, akkor az érintett cselekmények elévülése meg sem indult.”⁵

A jobbára színpalak mögött parázsló – mert a sajtó javarésztől a keresztényietlen bosszúállás stigmájával eleve visszarettentő gőzhengere által a jövődombeli üdvösséget jelentő joguralom eszmeiségének jegyében folytonosan eltorzított – vita a miniszterelnök által 1990 augusztusában az Eötvös Loránd Tudományegyetem néhány jogász professzorából kiválasztott bizottságban zajlott tovább immár a legfelsőbb tudományosság jegyében, miközben magam aligha tehettem egyebet, mint hogy e bizottság tagjaként folyvást az értelmiség újabb árulása⁶ szindrómáját vizionáljam magamban. A bölcsészeknél előbbre hát ez a jogász grémium sem jutott, hiszen a voltaképpeni kérdést az 1991 májusára elkészült úgynevezett kollektív bizottsági vélemény éppen nem válaszolta egyértelműen meg. Magam pedig, midőn e közös véleménynek az egyes bizottsági tagok külön-külön írásbeli kifejtéseinek közös nevezőjéből kellett összeállania, most ismét kisebbségben maradtam annak – következményeivel együtt történő – megállapításával, hogy „Az elévülésnek társadalmi előfeltétele egy olyan konszolidált jogrendi állapot, melynek megfelelően a jogérvényesítésre irányuló igény az elévülésként zajló időtartam alatt zavartalanul jogérvényesítéshez vezethetett, és ezt kedvezőtlen jogi reagálás vagy joga kívüli eszközökbe burkolt gyakorlat nem zárhatta ki.”⁷ Belső vitáinkban viszont, melyeknek közös bölcsességet kellett volna kiérlelniük magukból, Schlett István politológus kollégánk egyébként gyönyörű lírai hangvétele lett és maradt mérvadó, mely nem konkludált tovább, mint hogy zajljék tovább minden, mint Erdélyben a patakkövek: sűrűlőnek, sűrűlőnek, de majd csak valamikor egymáshoz csiszolódnak.⁸

Mintha csak pontosan az effajta lefegyverző dilettantizmust látta volna előre, ezek híretől megelőzve s talán pontosan ezért került sor – a korabeli összes politikai erő szígyenére, és különösen a korábban még a *Конец!* jelszavával kampányoló, kormányerővé vált Magyar Demokrata Fórum kormánypolitikai árulásaként – egyéni indítvány formájában, s ugyancsak 1991 májusának elején, Zétényi Zsolt és Takács Péter törvényjavaslatának benyújtására – de figyeljünk csak, s ezért az ismétlés: egyéni képviselőként, kormányzati háttér nélkül, miközben a rendszerváltásra szövetkező erő pártként nemrégiben még a *Konyec!* várakozásával nyert választást! –, amely ez év novemberében elfogadot-

⁵ In: BENCE György – CHAMBRE Ágnes – KELEMEN János (szerk.): *Visszamenő igazságszolgáltatás új rezsimekben*. [Kézirat gyanánt.] Budapest, ELTE BTK, Társadalomfilozófia és Etika Tanszék, 1990. 20–24. és 48–49.; majd VARGA Csaba: A mértékállítást szükségé. In: Uő: *Jogállami átmenetünk. Paradoxonok, dilemmák, feloldatlan kérdések*. Budapest, AKAPrint, 1998. 108.

⁶ A kifejezésre lásd Julien BENDA: *Az írástudók árulása*. Babits Mihály tanulmányával. Ford. Rónai Mihály András. Budapest, Anonymus Irodalmi és Művészeti Könyvkiadó, 1945. 370. [La trahison des clercs. Paris, Grasset, 1927.]

⁷ VARGA Csaba: Szabad-e itélnünk a múltrol? Jogfilozófiai megfontolások. *Reggeli Pesti Hírlap*, II. (november 4.). 1991/258. 8.

⁸ Szakértői vélemények az »igazságtételről«. – I. Szakvélemény. / II. SCHLETT István: Politikai megfontolások. / III. BIHARI Mihály: Rendszerváltás, felelősség és igazságtétel. / IV. VARGA Csaba: Szabad-e itélnünk a múltrol? Jogfilozófiai megfontolások. *Társadalmi Szemle*, 1992/1. 69–90.

tan lényegében ugyanerre az elgondolásra építve az elévülést „ismét elkezdődöttnek” nyilvánította – úgy, hogy az a jogtagadásra épített államiság mint akadály megszűntének a törvényileg megállapított napjától újrainduljon. Am egy évnyi várakozással, 1992 májusában hozott döntésében az alkotmánybíróság – elébe menve a törvényt megítélésükre hozzájuk utasító köztársasági elnök aggályának, aki beadványában jámborul megkérdezte, vajon nem teremt-e egy ilyen rendelkezés „indokolatlan és önkényes különbséget az elkövetők között” – ezt a már (a Szabad Demokraták Szövetsége, a Magyar Szocialista Munkáspárt, valamint a Fiatal Demokraták Szövetsége ellenében) megszavazott törvényt mint egészében s részeiben, azaz minden részletével együtt alkotmányellenesnek találta. Alkotmányellenesként ezzel hát ki is iktatta a jogrendből.⁹ Szégyenünkre pedig ez a jogilag fedezetlen visszautasítás rögzült jogrendünkbe, egészen az alkotmányos váltás most megnyíló lehetőségéig.¹⁰

Végezetül – két évtizeden át viselve egy ilyen álságos, a jogállamiság büvszavába takarózó cinizmus minden terhét, hordalékát, sőt magát a rendszerváltozás esélyét kisiklató mellékhatásait is – 2011 novemberében *Magyarország Alaptörvényének átmeneti rendelkezései* keretében egyelőre még javaslatként, majd az év utolsó napján megszavazott alkotmányerejű normatívumként végre kinyilvánításra került, hogy „Nem tekinthető elévültnek azoknak a törvényben meghatározott, a pártállam nevében, érdekében vagy egyetértésével a kommunista diktatúrában Magyarország ellen vagy személyek ellen elkövetett súlyos bűncselekményeknek a büntethetősége, amelyeket az elkövetéskor hatályos büntető törvény figyelmen kívül hagyásával politikai okból nem üldöztek.”¹¹

2. A megoldás és problematikája

Nos, *Magyarország Alaptörvényének átmeneti rendelkezései* még csak tervezetként létezett, amikor máris politikai spekulációk tárgya lett, vajon mik lehetnek majd egy nemzetközi fórumon történő esetleges megtámadtatásának az esélyei.¹² Amihez további szint

⁹ 11/1992. (III. 5.) AB határozat. <http://isz.mkab.hu/netacgi/ahawkere2009.pl?s1=11/1992&s2=&s3=&s4=&s5=&s6=&s7=&s8=&s9=&s10=&s11=Dr&r=1&SECT5=AHAWKERE&op9=and&op10=and&d=A HAW&op8=and&l=20&u=/netahtml/ahawuj/ahawkere.htm&p=1&op11=and&op7=and&f=G>

¹⁰ Vö. VARGA Csaba: *Jogállami átmenetünk. Paradoxonok, dilemmák, feloldatlan kérdések*. Budapest, AKA-Print, 1998. 234.; VARGA Csaba: *Jogállami? átmenetünk?* Pomáz, Kráter, 2007. 241.; VARGA Csaba: *Válaszúton – húsz év múltán. Viták jogunk alapjairól és céljairól*. Pomáz, Kráter, 2011. 256. általában, valamint VARGA Csaba: *Jogmegújítás alkotmánybíráskodás útján?* In: HAJAS Barnabás – SCHANDA Balázs (szerk.): *Formatori iuris publici. Studia in honorem Geisae Kilényi septuagenarii. Ünnepi kötet Kilényi Géza professzor hetvenedik születésnapjára*. Budapest, Szent István Társulat, 2006. 525–546. és VARGA Csaba: *Lopakodó jogújítás alkotmánybíráskodás útján?* (Rendszerváltoztatásunk természetrajzához.) *Polisz*, 2006. No. 95. 4–30. <http://www.krater.hu/site.php?func=polisz&file=cikkek&cnr=844> különösen.

¹¹ Magyarország Alaptörvényének átmeneti rendelkezései. (2011. december 31.) A kommunista diktatúrából a demokráciába való átmenetről. 2. cikk (1) bekezdés. In: T/5005 <http://www.parlament.hu/irom39/05005/05005.pdf> majd *Magyar Közlöny*, 2011. december 31. / 166. 14613. és köv. http://jogszabalykereso.mhk.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=143614.581342

¹² Pl. [Kelsen és Coarse]: *Elévülés reloaded*. http://igyirnankmi.blog.hu/2011/11/28/elevules_reloaded A magyar alkotmánybírói hatalombitorlás által előállított *fait accompli* kényszerére nem is figyelve naívan rákérdez: vajon nem jelent-e alkotmányos aggályt, amiért csak két évtized küzdelme és országmegromlása múltán történhetett meg a nálunk alkotmányossá emelt gátak elbontása s egy tiszta helyzet teremtése?

kölcsönöz, hogy kitétele az elfogadott szöveg szerint – „törvényben meghatározott” – további végrehajtási szabályozás után kiált; és ez könnyen problematikusá válhat, ami akár diszkreditálhatja magát az alapgondolatot is.

Tudatosítanunk kell ezért itt, hogy a törvényhozási technika lényege mindig egy kelően szabályozható, alkalmasan tetten érhető s azonosítható, és a megfelelő eljárás során könnyen bizonyítható *eszközmagatartás* megtalálása; tehát olyané, amely egyszerű összefüggésben kínálja fel magát a hatalmi ágak montesquieu-i megosztásában részes mindhárom fórumnak: törvényhozónak, az esetleges eltérést rögzítő rendvédelemnek és az ennek megítélésére hivatott bírósági eljárásnak egyaránt. Legelembb alkalmas példával élve: nem a vér vegyi összetételére haragszik a jogalkotó, de csakis csekély ráfordítással kimutatható alkoholszintjének a megállapítása révén tudja megtorolni egy veszélyes üzemet vezetőnek az italfogyasztását. Más helyzetben viszont ez sokkal bonyolultabb, vagy éppen megoldhatatlan feladatnak bizonyulhat. Ismét példával élve: annak ilyen átlátható tényállásként történő megfogalmazása nem sikerült történetesen Angliában, aminek ott a hivatalos elnevezése faji feszültség. Ezért mind a mai napig problémás maradt az egykori Brit Nemzetközösségből érkezetteknek az együttélését kellően biztosító és/vagy javító szabályozás.¹³ Nos, miképpen járjunk hát el a magunk kérdésében?

Az említett végrehajtási rendezés tervezetén munkálkodóknak egészen művük törvényként kibocsátásáig¹⁴ kézenfekvőnek tűnt a büntetőjogi rutin, vagyis az, hogy az *elkövetői oldalról* induljanak ki. Ki az, aki megjeleníthette a pártállamot? Milyen tettekben ölthettek testet a szóban forgó súlyos bűncselekmények? Törvényelőkészítői fantázia indulhatott s indult meg ezért arról, vajon ide tartozhat-e egy hirtelen felindulásból elkövetett emberölés? Avagy nemi erőszak? Ámde ezzel már esetleg hozzágondolhatjuk a sejthető választ is, amely egyre inkább tagadó. Ugyanakkor megindulhattott és meg is indult régi párthatásköri listáknak gondos tanulmányozása azért, hogy megnevezhessék – és miképpen – az elkövetők vagy támogatóik személyi körét. Már pedig büntetőjogról lévén szó, mindenki tudja, hogy ha ilyen irányban indulunk el, úgy kimerítő felsorolás szükséges arról, hogy milyen bűncselekmény-típusok mint elkövetési magatartások, s ezek mögött milyen tisztségek és beosztások mint elkövetők/elkövetettek tartozhatnak e körbe. Ám mennél nagyra törőbb, tökéletesebb, teljesebb és igényesebb egy ilyen munka, annál inkább felsejlik majd – és bizonyosra vehető nemzetközi megítélése sem fog másként vélekedni róla –, hogy bizony *visszaható*¹⁵ egy egész ilyen vállalkozás. Hiszen nem egyszerűen a múlt jogi feldolgozása előtt nyit kaput, de ennek során mai szelekciót, mai kívánalmakat s félelmeket, mai képzelőerőt és jogpolitikai megfontolást érvényesít, óhatatlanul. Nem egyszerűen, csupán és mindössze

¹³ Vö. Anthony ALLOTT: *The Limits of Law*: London, Butterworths, 1980. xxii + 322. Lásd még VARGA Csaba: A jog és korlátai. Antony Allott a hatékony jogi cselekvés hatáiról. *Állam- és Jogtudomány*, 1985/4. 796–810.

¹⁴ 2011. évi CCX. törvény az emberiség elleni bűncselekmények büntetendőségéről és elévülésének kizárásáról, valamint a kommunista diktatúrában elkövetett egyes bűncselekmények üldözéséről. *Magyar Közlöny*, 2011. december 31. / 166. 41700. és köv.

¹⁵ „A visszahatas a jogban nem más, mint egy adott normának olyan eseményekre való alkalmazása, amelyek az [azt bevezető] törvény jóváhagyása előtt történtek meg vagy kezdték létrehozni jogi hatásukat.” <http://en.wikipedia.org/wiki/Retroactivity> [“Retroactivity in law is the application of a given norm to events that took place or began to produce legal effects, before the law was approved.”]

az egykori jogtagadásból adódó elévületlenség szféráját határolja körül, hanem eközben abban csemegézik, abból válogat, tehát abba utólag bele is avatkozik.

Először is tudnunk kell, hogy a *nullum crimen sine lege* és *nulla poena sine lege* több évszázados jogelve¹⁶ jegyében csakis az és úgy büntethető, amit és amely büntetéssel korábban törvény meghatározott. Minden egyéb visszaható lenne, vagyis elfogadhatatlan.

Lássunk ezért egy pillanatra a felvetett kérdések mögé. Milyen logika is az, ami általában az elévülés kimondása és kérdésessége mögött munkál, miközben a büntető törvénykönyv csupán ennyit szokott mondani: valahány év „elteltével a büntethetőség elévül”¹⁷?¹⁷ Nos, a vezérgondolat – ha egyszer elmondhatjuk, hogy „Mindig csak valamely jog, jogosítvány az, ami elévül.”¹⁸ – bizonyosan egy olyan eljárási vagy igényérvényesítési lehetőség, amit hosszú időn keresztül nem gyakoroltak, noha gyakorolhattak volna. Ezért tehát arról történik most intézkedés, hogy ennek mint szabott időnek az elmúltával már ne is gyakorolhassák azt. A mi dolgunk ebből következően az, hogy végiggondoljuk: amennyiben a fenti lehetőség nem volt valós, mert a gyakorlatban ténylegesen érvényesített jog maga lehetetlenítette el az ezekkel történő élest, úgy miként vonhatjuk meg ennek a következményét? Láttuk már a cseh alkotmánybíróság indokolásában, hogy cinizmus, egyenesen egy bűnös gyakorlat jutalmazásával érme fel az, ha az így eltelt időt elévülésként vennénk figyelembe. Ha pedig ez a helyzet, úgy mit mondjon, miről szólhat egyáltalán a végrehajtási rendelkezés? Miképpen lehetne/kellene leginkább körülhatárolni azt, amire e körben voltaképpen valamennyien gondolunk?

Könnnyen belátható, hogy minden eddig felsorolt törekvés mögött változatlanul egy, és csakis egy jogfilozófiai-jogelvi meggondolás áll, és ez nem más, mint az elévülés természetét, egyedül gondolható indokát, voltaképpeni létértelmét – mint ezen intézmény létrejöttének a kizárólagos motívumát – illető teoretikus rekonstrukció. Eszerint amennyiben a jogban egy eljárási lehetőséggel az erre felhatalmazottak (így vagy úgy meghatározottan) túl sokáig nem éltek, úgy korlátlan ideig már ne is élhessenek, mert ez már-már valamiféle rendelkezési önkénynek a gyanúját vethetné fel. Nos, egy olyan konstrukció, amely egy ilyen gondolatkörben határidő meghatározásával él, csakis úgy értelmezhető, hogy ez nem egyszerűen időmúlás: olyan idő telik el ilyenkor eseménytelenül, amikor pedig *szabad választás szerint élhetek volna* a kérdéses lehetőséggel. Azaz az elévülés nem merőben fizikai időmúlás, hanem úgynevezett *jogi idő*¹⁹ működött – olyan, amelynek a teljes tartámban maga a jog s benne e kérdéses intézmény is működik. Más szóval tehát: amennyiben bármi okból a jog mögötti társadalmi normalitás megszűnik s ezáltal a jogrendnek a jogrend szerinti működése lehetetlenül – esetünkben így maga a ‘lehetőség’ devalválódik, hiszen csak leírt szó marad belőle, ami nem gyakorolható, mert a körülmények kizárják vagy esélytelenné teszik, avagy az ilyen lehetőséggel történő élest éppen a jog köntösében fel-

¹⁶ Lásd mindenekelőtt Volker KREY: *Keine Strafe ohne Gesetz. Einführung in die Dogmengeschichte des Satzes »nullum crimen, nulla poena sine lege«*. Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1983. xvi + 144.

¹⁷ A klasszikus alapmű, KOVÁTS Andor: *Bevezető tanulmányok a büntetőjogi elévülés tanába*. Budapest, Eggenberger, 1915. 256. példázata (a Btk. 105. és 117. §§ meghivatkozásával, 1. 3. jegyzet) szerint: a bűnvádi eljárást, illetőleg a jogérvényesen megállapított büntetés végrehajtását „kizárja [...] Az elévülés.”

¹⁸ KOVÁTS Andor: *A büntetőjogi elévülés dogmatikája*. Szeged, Városi Nyomda, 1922. 10.

¹⁹ „Az elévülés ugyanis nem fizikai idő, amit a frankfurti atomóra működött [...] az elévülést az üldözés működött” – írja szellemesen http://fenteslent.blog.hu/2011/05/03/a_nagy_kommunistavadaszat.

lépők részéről megtorlás valószínűsége kíséri – úgy az elévülés folyamata megszakad, s addig, ameddig ez a helyzet fennáll, nyugszik. Bármilyen előállíthat egy ilyen helyzetet. Csúpan példázva: ok lehet egy török megszállás, amelynek során a mindennapi élet folytatása lehetetlenül; egy szovjet megszállás, amelyben a parancsnoki tudomásra jutott katonai erőszakot azonnali statáriális kivégzés követi, ám másodjára már a panasztevő tűnik el, mindörökké s fellelhetetlenül; vagy egy a saját jog következetes megtiprásával működő *unRecht*, amit mindenkre kiterjedő terror hat át. Ámde okot adhat erre egy olyan, csúpan valamiféle *science fiction* módjára megfogalmazható helyzet is, amelyben bátor új világunk már olyan fejlettséget ér el, hogy valamilyen behatással szomnambulussá, azaz tudattalan alvásszerű bódultságban cselekvésre képtelenné, avagy idegen akarattól mozgott marionett-figurák sorává lehet tenni akár egy egész embercsoportot.

Egy alkalmas teoretikus konstrukció bevezetése végett hadd idézzek fel egy jól vizualizálható példát a XX. századból. A Magyarországon végre elfogadott megoldást ugyanis ugyanez a régi eszme vezérli. Ebben pedig – változatlanul – egy olyan logika a mozgatóerő, amelyet fél évszázada egy Amerikába emigrált német politikatudós írt le az akkor már Harmadik Birodalomként világháborúba bocsátkozó egykori hazája intézményi szerkezetéről. Eszerint pedig bűvárlatának tárgya csakis *kettős államként* jellemezhető. Merthogy Ernest Fraenkel 1941-ben olyan megkettőződött államként írta le korábbi hona berendezkedését, amely *normálisan*, gyakorlatilag jogállamként működik azok körében, akiket barátaiként kezel, egyidejűleg azonban kivételes intézkedésekkel akár egy szélsőséges terrorhatalom *abnormis* rezsimjét működteti bárki más irányában, akit viszont ellenségének vél.²⁰ Kettéhasadt hát, mint az ezen barna totalitarizmus elődjeként megjelent vörös diktatúra is.

Nos, ha egy ilyen állami megkettőződöttség utódjaként és majdani felváltójaként egyszer megjelenik egy jogállam, úgy a romeltakarítás során ennek számos többletfeladattal szintén meg kell birkóznia. Így a ma ennek örökébe lépő törvényhozójának feladata nem lehet más, mint hogy az egykori szocialista bűnüldözés körében a jogtagadó állami terrorizmus valahai szféráját leválassza az akkor is többé-kevésbé jogszerűnek bizonyult működésről. Vagyis pontosan el kell határolnia elődjének jogállamtagadó fellet jogállami felétől, azaz a tényszerűen elmúltnak a jogilag is elmúlata érdekében és jegyében pontosan körül kell határolnia, hogy melyik az a szféra, amelyben az állam maga züllött bűnözővé, s így amelyben ezért nem telhetett az elévülés jogi ideje sem.

Mindebből viszont csakis az következik, hogy bármiféle utólagos, ám a jogállamiság eszményét tisztelő – s így a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elvét, ezekkel pedig a visszaható hatály tilalmát a büntetőjogban komolyan vevő – törvényhozói értelmezés s kinyilvánítás vagy bírósági megállapítás sem szolgálhat mást, mint kizárólag e két szféra különválasztását. Abban tehát, amiben a mostani alkotmányozásunk

²⁰ Azaz *Normenstaat* gyanánt viselkedik a *Freude, Maßnahmenstaat* minőségében pedig a *Feinde* irányában – e két kört itt Carl Schmitt fogalmaival megjelölve, lásd Peer KLÜBENDORF: *Das Freund-Feind-Denken nach Carl Schmitt. Anfang vom Ende der Demokratie?* Grin Verlag, 2009. 44; és Rüdiger VOIGT (hrsg.): *Freund-Feind-Denken. Carl Schmitts Kategorie des Politischen.* Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2011. 231.; Ernst FRAENKEL: *The Dual State. A Contribution to the Theory of Dictatorship.* Trans. E. A. Shils. New York, Oxford University Press, 1941., illetőleg Uő: *Der Doppelstaat.* Frankfurt am Main, Europäische Verlagsanstalt, 1974. 257.

és annak végrehajtási rendezése eljár, csakis az egykori büntető kódexekben így vagy úgy szabályozott elévülési rendelkezés relevancia-körének és irrelevancia-körének a szétválasztásáról lehet/lehetne szó. Arról beszélhet/beszélhetne tehát bármiféle törvényhozási állásfoglalás csupán, hogy milyen kritériumok mentén választható le a normálisként elfogadható működésről az a kör, amelyet illetően az utókor kellő alappal rendelkezik annak megállapításához, hogy ott egykor maga az állam züllött bűnözővé, vagy legalábbis bűnpártolóvá.

Vajon az elkövetői kör meghatározásával vonhatjuk meg ezt a kört? Avagy azon bűncselekmény-típusok felsorolásával, amelyekben e súlyos s máig megtorlatlan (mert akkoriban megtorolhatatlan) jogsértések tetet ölthettek? Ugyanis ha komolyan veszem a fentiekben leírt korlátozást, vagyis azt, hogy az akkori elévülhetetlenség megállapítójaként ma csakis e kétféle állapot különválasztásával bibelődhetem, úgy tudnom kell, hogy most semmi másra, mint kizárólag az állam egykor jogtagadó mivoltának a fogalmi megragadására (s ezzel határainak megvonására és bizonyítására) kereshetek kritériumot. Már pedig ekkor a múltnak elévülésükben nyugvó bűntényeiről nem mondhatok többet, mint amit két évtizede megfogalmazott Zétényi és Takács, ma pedig a kormányerő színeiben egy törvényhozó, vagyis hogy olyan cselekményekről van szó, amelyek tekintetében „az állam politikai okokból nem érvényesítette büntető igényét” (mint amiként közel két évtizede az előbbieket megfogalmazták), illetőleg amiket „az elkövetéskor hatályos büntető törvény figyelmen kívül hagyásával politikai okból nem üldöztek” (amiként ezt a ma törvénye kifejezte). Ugyanakkor mindaz a többlet, amit a törvényhozó esetleg még az elkövetői körről vagy az elévületlenség körébe eső bűncselekmény-típusokról egyáltalán elmond vagy elmondhat, nem érvényesíthető önálló kritériumként. Merthogy bármi legyen is az, ami a két kör, a normalitás jogigénylése és a diktatúra jogtagadása határainak a megvonásán túlmutat, legfeljebb az üldözetlenség/üldözhetetlenség kritériumához kapcsolt értelmező kifejezés lehet, de semmiképpen sem olyasmi, amit ún. kijelölő jelzőként ismer a nyelvtudomány.²¹

Másképpen kifejezve azt jelenti ez, hogy az elévülést kizáró társadalmi-jogi abnormalitás s ezzel – mögötte állóként – maga az üldözetlenség/üldözhetetlenség ténye leginkább az áldozati oldalról közelíthető meg, és éppen nem az elkövetői oldal vagy a tett felőli meghatározás révén. A *szenvedő oldal* alanya volt ugyanis az, aki ezt érzékelte. Mert őt sújtotta ugyanis, hogy olyan *casusba* csöppent, amelynek politikai vonatkozásai okán számára esélytelen vagy egyenesen megtorló következményű lett volna a perlés.

Világos tehát, hogy kérdésként itt nem arról van szó, vajon mit kell büntetnünk, hanem csakis arról, hogy a büntethetőség általános feltételei miként alakulnak egy olyan utódállamban, amelynek az elődje jogellenesen gátolta a saját joga érvényesülését. Márpedig itt minden olyan próbálkozás, amely akár taxatív felsorolással, akár kazuisztikával próbálná nemcsak modellezni, de normative elő is írni, hogy miket kíván ezen akadálynak az elmúlta után most a bírói fórum megítél(tet)ni – vagy, hogy miknek a megítélését kívánja magától elhárítani és milyen ügyekkel történő eljárásztatását szeretné megelőzni –, eleve irányt tévesztett. Hiszen ha egyszer önnön jogrendjének a megta-

²¹ Vö. pl. BALOGH Judit: A jelző és az értelmező. *Magyar Nyelvőr*, 1999/2. <http://c3.hu/~nyelvor/period/1232/123205.htm>

gadása zárta ki egykor az elévülés elindulását, úgy annak a körét kell – és csakis annak a körét szabad – most meghatározni. A válasz pedig nem lehet más erre, mint lakonikus: pontosan azokról a tettekről van szó, amiket az Alaptörvény átmeneti rendelkezése egyszer már meghatározott. S ha most még egyszer rákérdezzünk, hogy mik ezek valójában mégis, úgy csakis ennyit mondhatunk: mindaz, ami a sértetti oldalról, vagyis az áldozat szemszögéből ekként érzékelhető. Mindaz tehát, amiben az ügyész *vádemelési monopóliumának* vagy a sértett *eljárás-kezdeményszerzési jogának* a gyakorlása akkoriban lehetetlenült. Ha sok ez, úgy sok. És ha kevés, úgy kevés. Egy dolog biztos csupán: a törvényhozónak nem lehet többlet-mondanivalója itt már. Ami jogilag egyáltalán releváns lehet, azt a sértetti oldalnak kellett volt érzékelnie. Hadd ismételjük még egyszer: őt sújtotta, hogy olyan *casus*ba csöppent, amelynek politikai vonatkozásai okán számára kizárt volt – mert esélytelen vagy éppen megtorló következményű lett volna – a perlés.

Nyilvánvaló tehát, hogy kizárólag az *igazságügyi gyakorlatban* – az ügyészség vádemelési monopóliumának érvényesítésében és bírósági mérlegelés során – történhet bármiféle további szelektálás. Kizárólag az eseti ügyben eljáró jogalkalmazó mérlegelhet s vonhatja meg az ügy szempontjából döntőnek tekinthető határokat annak nyomán, hogy hasonló helyzetekben határozatok sorát ilyen vagy olyan módon már eldöntötte.²² Megjegyzendő persze, hogy semmi különleges nincs ebben. Nem másként jár el itt, hanem pontosan úgy, ahogyan bármely értékelő, mérlegelést feltételező, vagy egyszerűen úgynevezett bizonytalan jogfogalom – vagyis a bármely büntetőkódex általános részében foglalt felhatalmazások és kivételezések többsége – esetén szokott az ügyész vagy a bíró eljárni.²³ Ilyenkor a konkrét ügyről az elévülés szempontjából csak annyit állapíthat meg, hogy az vagy egyik, vagy másik csoportba tartozik. Már pedig az egyik esetben már elévült (amikor is igazságügyi tennivaló nincs többé), a másik esetben viszont még üldözendőnek minősül (ekkor pedig az elkövetéskor és azóta érvényes szabályrend szerint kell a hatóságoknak megfelelően eljárniuk).

Mihelyt azonban a felelősségvállalást egy ilyen döntésért a jogalkalmazó elhárítja magától, avagy azért, hogy az ügyészi vádemelés megtagadását utólag legitimálja, vagy a bírói gyakorlatban felbukkanó változékony megállapításokat egységesítse, az ilyen vagy hasonló igények elébe menve a jogalkotó hajlandó az előbbi kereteken túllépni, úgy máris meghaladja a kérdéses határ megvonásának körét. Bármennyire gondos jogtechnikai munkát fektessen bele és bármekkora pontosságot is érjen el, mihelyt taxatív felsorolással él – kodifikálva például a lehetséges elkövetők körét (az egykori pártállami hatásköri lista [nomenklatúra] alapulvételével) vagy a figyelembe veendő

²² Mint az amerikai elv-mérlegelés érvelési gyakorlatában az ún. *reflective equilibrium* alkalmazásával.

²³ Vö. pl. Jerzy WRÓBLEWSKI: *The Relativity of Juridical Concepts. Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*, X. 1960/2. 269–282.; W. B. GALLIE: *Essentially Contested Concepts*. In: Max BLACK (ed.): *The Importance of Language*. Englewood Cliffs (N.J.), Prentice-Hall, 1962. 121–146.; W. A. WILSON: *Questions of Degree. The Modern Law Review*, 32. 1969/4. 361–376.; Thomas R. MCCOY: *Logic vs. Value Judgment in Legal and Ethical Thought. Vanderbilt Law Review*, 23. 1969–1970. 1277. és köv. (aki mindazonáltal óvatosságra int, merthogy „a gondolati minták alkalmatlanok, mivel inkább nyelvünk szerkezetét, semmint a valóság szerkezetét tükrözik” [„thought patterns fail because they reflect the structure of our language rather than the structure of reality.”]); Ron A. SHAPIRA: *Fuzzy Measurement in the Mishnah and the Talmud. Artificial Intelligence and Law*, 7. 1999/2–3. 273–288.; valamint Jaap C. HAGE – Dietmar VON DER PFORDTEN (ed.): *Concepts in Law*. Dordrecht, etc., Springer, 2009. xv + 129.

bűncselekmény-típusokat –, szabályozása máris óhatatlanul visszaható büntető törvényhozássá lesz. Ráadásul mennél nagyobb a fentebbi irányban mutatott igyekezete, annál inkább áll be ez az eredmény. Ezzel pedig menthetetlenül alkotmányellenessé teszi nemcsak önmagát, de egyszersmind elkerülhetetlenül diszkreditálja magát az alap gondolatot, a politikai okokból üldözetlenül maradt kommunista pártállami bűncselekmények el nem évültségének a *Magyarország Alaptörvényének átmeneti rendelkezéseiben* történő alkotmányi erejű kimondását. Hiszen a fenti körben már egyetlen tétel sem lehet elvileg más, mint szelektív. Következésképpen ezek mindegyike önkényes, ráadásul meg sem tudja védeni magát az ilyen törvényhozó az alól a vád alól, hogy egyidejűleg jogpolitikai megfontolásokat is érvényesített ezen eljárása során. Nem alkothat tehát kazuisztikát. Nem válogathat úgy, hogy történetesen egy hirtelen felindulásban elkövetett emberölés e körben nem gondolható, vagy hogy ugyanennek az eseteként egy nemi erkölcs elleni bűntett nem fordulhatott elő, s ezért most sem bukkanhat a felszínre, felelősség megállapítását, esetleg megtorlást is követelve.²⁴

3. Tanulság

Következtetésünk arra utal hát, hogy – függetlenül attól, vajon van-e alkotmányerejű felhatalmazás egy ilyen végrehajtási törvény alkotására vagy sem – mai törvénynek nem szabad(na) megkonstruálnia az elmúlt időre nézve sem azt az elkövetői kört, amely az elvületlenség kimondásától érintett lehet, sem pedig azokat a bűncselekmény-típusokat mint tényállásokat, amelyekben ezek megvalósulhattak. Sőt, továbbmenve, nem vonhatja meg a politikai okokból előállott büntetlenség pontosbítása érdekében a múltban megtörtént tett súlyosságának határait, aminthogy – még tovább menve – nem állíthat gátat a törvénye révén most *expressis verbis* megnyitandó lehetőséggel esetleg a jövőben történő visszaélések elé sem.

Végkövetkeztetésünk ezért bár szomorú, de nem szigorúbb annál, mint amennyire ez jogi következtetéseinkben már általánosan megszokott. Eszerint függetlenül attól, vajon a jog eszményét megtagadta-e vagy a törvény betűjét a szellemével és küldetésével szemben kijátszotta-e, a mindenkori igazságügyi gyakorlatot rá kell szorítani feladatának a hivatása szerinti végzésére. Erre kötelezi egyébként a mindenkori jogalkalmazót az *Alaptörvény* is. Hiszen amennyiben régi jogtagadó eljárásához ragaszkodását a jogalkotó elfogadná és mechanikus jogalkalmazásának az érzéketlenségét továbbbra is tolerálná – sőt, mindennek még elébe is menve jogalkotását egy ilyen zsaroló igényhez szabná –, úgy maga esne csapdába, ráadásul olyanba, amiből már aligha tud majd kikecmeregni.

És mindennek a végeredménye aligha lehetne más, mint az *Átmeneti rendelkezések* alkotmányerejű, jogrendünkben merő hierarchikus felsőbbbsége okán is támadhatatlan elvülhetetlenségi rendelkezésének a logikai önmegsemmisítése. Ilyen esetben

²⁴ Amennyiben szándékosan elkövetett súlyos testi sértés minősített esete nem állapítható meg, a merő hatalmi visszaélésből (akár ávos nők által börtönbe vetett férfiak sérelmére egyes beszámolók szerint szokásosan) elkövetett bűntett a jelen (2012. február 9-én fennálló) újraszabályozási állapot szerint változatlanul büntetlen marad, merthogy kényszervallatás esete – „hivatalos személy, aki annak érdekében, hogy más vallomást vagy nyilatkozatot tegyen, illetőleg ne tegyen, erőszakot, fenyegetést, vagy más hasonló módszert alkalmaz...” az 1978. évi IV. törvény 227. § (1) bekezdése szerint – fogalmilag nem áll fenn.

az eljárásért felelős politikum és kormányzat aligha juthat hát gyakorlatilag előbbre ahhoz képest, mint amit jogalkalmazásunk – váltakozó általános és igazságügyi kormányzatok égisze alatt – már eddig is felmutatott. Merthogy csendes makacssággal következetesen elszabotálta a közvetlenül alkalmazandó nemzetközi büntetőjog elveinek figyelembe vételét, miközben beállott elévülést állapított meg egyszerű időszámítással anélkül, hogy bárminemű vizsgálatot vagy mérlegelést engedélyezett volna ahhoz, hogy az ügyről egyáltalán érdemben szóljon.

4. Jogtechnika és neutralitás

Mai felfokozott érzékenységünk inkább atavizmus, semmint korunk hangsúlyozottan racionális tudatosságához méltó megfontolt válaszadás. Koráram, múltó divat, amit erőteljesen táplál a közbeszédet uraló úgynevezett liberalizmusnak a saját gondolatatlanságát leplező és pótcselekvésbe rejtő merev doktrinalizálódása. Merthogy történelmi perspektívában a *retroaktivitás* és *proaktivitás* közti határvonal grandiózus jelentőségűvé emelése csakúgy, mint az *analógia büntetőjogi s adójogi tilalmának* abszolutizálása²⁵ vagy a *nullum crimen sine lege* és *nulla poena sine lege* civilizációs alapminimumként feltüntetése jellegzetesen kizárólag Európában érthető, mert az *európai feudális* fejlődésben, a kereszténynek mondott monarchák évszázados égbekiáltó visszaéléseivel szemben formálódott érzékenység kifejezése csupán. Annak az emberi nyomorúságnak, a tehetetlenség érzetének máig sajgó sebként nyomasztó emléke, hogy mindennek csupán egy nemcsak szekuláris, de egyenesen egyházüldöző francia forradalom vérzivatarára vethetett véget.²⁶

Ez magyarázza, hogy az angol–amerikai irodalomban s még a XIX. század bizonyos európai iskoláiban is többnyire minden előítélet nélkül, merő *praktikumként* sorakoztatnak fel egy-egy vitás helyzet visszaható jogi megoldása mellett és/vagy ellen szóló érveket,²⁷ miközben újolag felmerül – ami a logikai tisztaság eszményi következetességű bajnokainál nemigen szokott meghallgatásra találni –, hogy fogalmilag mindig átlépünk a *rubiconon* és retroaktivitásba bukunk, ha a bírósági gyakorlat változását, vagy egyáltalán, bármiféle *precedentialis* folyamatot általában s különösen az angolszász precedensjogi működés valóságos lezajlásának logizálható képét rekonstruáljuk.²⁸

²⁵ Lásd VARGA Csaba: Jogállami vívódás mintakényszerek Szküllája és csalódások Kharübdisze közt (Litvánia példáján.) *Valóság*, 2004/1. 29–37. <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=234&lap=0>

²⁶ A kifejezetten politikai célból a soron következő ellenfél megsemmisítésére alkalmazott feudális büntetőjogi gyakorlattal szembe fordulóan ez „a XVIII. század végén, fejlődésének tetőpontjára jutott természetjogi bölcséleti iránynak terméke, melyet merőben mint alkotmányjogi garantiális tételt szankcionált a francia forradalmi törvényhozás.” ANGYAL Pál: *A visszaható erő az anyagi büntetőjogban*. Budapest, Akadémia, 1916. 52.

²⁷ Áttekintésül lásd VARGA Csaba: Visszaható hatályú szabályozás. In: Uő: *A jog mint folyamat*. Budapest, Osiris, 1999. [újryomás: Budapest, Szent István Társulat, 2002. {2004}]. 91–95.

²⁸ Számomra legújabbként — miután ennek *common law* összetevőit áttekintettem már in VARGA Csaba: A kontinentális és az angolszász jogi mentalitás jövője az Európai Unióban. *Jura*, 2009/1. 133–142. — íme, egy világos korai állásfoglalás: „fogalmilag is elképzelhetetlen, hogy a bírói gyakorlat megváltozásának ne legyen visszaható hatálya. Hiszen akkor sohasem lehetne eltérni az eddigi gyakorlattól, mert a konkrét eset tényállása mindenesetre a régi bírói gyakorlat uralma alatt keletkezett és így arra, a vissza-nem-hatás elve szerint, az új döntésnek sohasem lehetne kihatása.” SZÁSZY István: *A magánjogi jogszabályok időbeli hatálya: A törvény visszaható erejének problémája. Kísérlet egy új elmélet felállítására*. Budapest, Attila Ny., 1938. 18.

Már pedig ha a visszaható hatályú szabályozást merőben jogi technika gyanánt²⁹ szemléljük, nem szabad mást látnunk benne, mint a jogtechnikai válaszlehetőségekben általában: önmagában *semleges* olyan eljárási formáról van szó, mely – mint az orvosi szike, mellyel gyógyíthatok is, gyilkolhatok is – tetszőleges célra felhasználható. Eszköz ez, mely minőségeit nem önmagában hordozza. Instrumentumként sem jó, sem rossz; forogatója s célra felhasználója kezében lesz csupán ilyen vagy olyan ügy szolgálója.

A jogtudomány jóhiszeműségére jellemző, hogy korábbi időkben fel sem vetődött annak elgondolhatósága, hogy maga az állam – egyfelől jogi tételezésében, másfelől jogiként érvényesített gyakorlatában – kerüljön szembe önmagával akár úgy, hogy cinikusan hazug módon, a külvilág becsapására használja fel a jog apparátusát,³⁰ akár úgy, hogy ténylegesen követett gyakorlatában megtagadja azt, amit egyébként jogrendként tételezett. Ezért, és nem a magyar Alkotmánybíróságnak a jogban az igazságosság szolgálatát visszaautósító s a rendszerváltás lehetőségeit ezzel megtagadó immoralitását megelőlegező értelemben mondhatta például a kérdés hajdani monográfusa, hogy „az elévülési idő szabály szerint *continuum* és nem *utile tempus*. És így az elévülésbe csak azon időtartam nem számítandó be, amelyben annak folyását valamely, a törvény értelmében az elévülés nyugvását eredményező jogi akadály gátolja, ellenben, ha a tettes bűnügyi üldözését ténybeli akadályok hátráltatják, ez az elévülés folyását nem tartja fel. Így tanította ezt már Ulpianus is.”³¹ Ennek folytán gondolkodhatott el a jogirodalom valóban pusztán gyakorlatias szempontoknak a méltányossággal összevető problémázásában azon, hogy „Anélkül, hogy bármiféle helye lehetne kritikának, azokat a törvényeket szintűgy visszaható hatályúnak nyilváníthatja a törvényhozó, amelyek egy törvénnyel visszaélésben elkövetett tettek szankcionálását célozzák. Hiszen szükséges, hogy fegyvertárában legyenek eszközök, amikkel felléphet a törvényhozói mű elégtelenségét kihasználó visszaélésekkel szemben – annál is inkább, merthogy meglehetősen hosszú a parlament törvényhozási munkája; szükséges tehát, hogy a törvény újra felépítésének a szüksége előrelátható lehessen.”³² Vannak továbbá szerzők, akik kiállanak amellett, hogy az ilyen eljárást a törvényi szigor elégtelensége vagy szabályozási hézag esetében, adójogban is természetsze-

²⁹ Vö. VARGA Csaba – SZÁJER József: A jogi technika. *Magyar Jog*, 1992/2. 65–71.; valamint VARGA Csaba: Jogtechnika és jogdogmatika. In: BÁNDI Gyula (szerk.): *Ünnepi kötet Boytha Györgyné tiszteletére*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 2002. 144–155.

³⁰ Pl. a szovjet jogfejlődés kapcsán VARGA Csaba: Lenin és a forradalmi jogalkotás. *Állam- és Jogtudomány*, 1970/I. 45–57.; VARGA Csaba: A szocialista kodifikáció születése a Szovjetunióban. *Jogtudományi Közlöny*, 1974/10. 559–567.; és VARGA Csaba: Összehasonlító jogi kultúrák? In: TÖRÖK József (szerk.): *Mivégett vagyunk. Emlékkönyv Bolberitz Pál hatvanadik születésnapjára*. Budapest, Ecclesia, 2001. 421–438. és *Jogtudományi Közlöny*, 2001/10. 409–416.

³¹ KOVÁTS (1922) i. m. 84–85. Hivatkozásáról pedig megdudhatjuk, hogy szintén rutinhelyzetre szólóan – a D. 48. 5. 31. szerint – „Quinquennium non utile, sed continuo numerandum est.”

³² PAUL ROUBIER: *Les conflits de lois dans le temps. Théorie dite de la nonretroactivité des lois*. I. kötet. Paris, Recueil Sirey, 1929. 520–521. [„Les lois qui tendent à sanctionner des commis en fraude de la loi peuvent également être déclarées rétroactives par le législateur, sans qu’il y ait lieu à critique. Il faut que le législateur conserve, dans l’arsenal de ses armes, des moyens de réagir contre des abus qui se seraient introduits à la faveur d’une insuffisance de l’œuvre législative, et delà d’autant plus que la procédure moderne de confection des lois par les assemblées est assez longue; il faut donc prévoir la nécessité d’un redressement.”]

rú lehetőségként tartásuk számon.³³ És – egyéb úton megoldhatatlan helyzetekben – ezért vélekedhetett úgy a magyar büntetőjogász klasszikus is teljes jóhiszeműséggel, hogy „a »*salus rei publicae suprema lex esto*« elv előtt még akkor is háttérbe kell vonulnia a »*lex non reagit*« jelszónak, ha ez utóbbi tudományosan is vitátlannak elismert alapon nyugodnék”.³⁴ Mert régi keresztény bölcsességről van itt szó: csupasz instrumentalitás érték nem magasodhat egy *fundamentális érték* fölé.³⁵ Ámde ez független attól, hogy mindhárom fent említett eljárási lehetőségben eleve olyan technikai alpmeghatározottságok rejlenek, amik általában olyan komoly ellenjavallatokat vetnek fel alkalmazásukat illetően,³⁶ hogy többnyire a *mégis*, a *mindazonáltal* kivételes helyzeteiben szoktak csupán tényleges felhasználásukhoz fordulni, vagy legalábbis azt megfontolni.³⁷

A nálunk itt és most felmerülő kérdések³⁸ így elvinek tűnnek, s ezért elvi választ követelnek. Tudnunk kell azonban, hogy a normális, kiegyensúlyozott, a józan ésszel sem ellenséges értelem mindig mindenben – s így témánk kapcsán is – a kiegyensúlyozódás felé halad.³⁹ Ezzel az érzékenységgel kell hát közelednünk tárgyunk esetleges belső egyensúlyi s logikai problémáihoz is.

³³ Adóügyben, törvényhézagot ismételten kihasználó kifejezett visszaélés betömésére egy olyan utólagos rendelkezés, amit mindenkor érvényben volt rendelkezésként [“treated as always having had effect”] fognak majd alkalmazni, Anne REDSTON: *Will Retrospective Taxes Affect us All? Analysis*. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/8496921.stm> szerint nem ellenezhető. Jobb híján még Michael J. GRAETZ: *Legal Transitions. The Case of Retroactivity in Income Tax Revision. University of Pennsylvania Law Review*, 126. (1977), 87. is arra következtet, hogy „Az adójognak a közpolitika hajlékony eszközének kell maradnia. [...] Az embereknek ezért abban a várakozásban kellene beruházásaikat megejteniük, hogy a közpolitikák változhatnak.” [„The tax law must remain a flexible instrument of public policy. [...] People should make investments with the expectation that political policies may change.”]

³⁴ ANGYAL Pál: *A visszaható erő az anyagi büntetőjogban*. Budapest, Akadémia, 1916. 82. Ugyanitt (66.) olvasuk, hogy „Közjogi viszonyról lévén szó, épügy nem panaszkodhatik jogsérelemről a büntetett az új törvény alapján ellenében kiszabott súlyosabb büntetés miatt, mint a háztulajdonos, kire magasabb adót vetettek ki valamely új törvénynél fogva, mint a minő a ház megvételekor az után fizetendő volt, – vagy mint az a védkötelezett, ki azért, hogy a hadseregbe belépett, valamely újabb rendelkezésnél fogva, a törvényben megállapított szolgálati időn túl tartozik fegyvert forgatni, esetleg a háborúban résztvenni. Alá kell vetnie magát az új szabálynak, jóllehet súlyosan érinti a terhesebb kötelesség s több figyelmet érdemel mint a büntetett.”

³⁵ Lásd bővebben pl. VARGA Csaba: *Célok és eszközök a jogban*. In: *Uő: A jogi gondolkodás paradigmái*. Jelentősen átdolg. és bőv. 2. kiad. Budapest, Szent István Társulat, 2004. 467–479.

³⁶ A 27. jegyzetben megjelölt körképen túl lásd még http://en.wikipedia.org/wiki/Ex_post_facto_law

³⁷ Lon L. FULLER: *The Morality of Law*. New Haven–London, Yale University Press, 1964. viii + 202. – kritikailag feldolgozottan VARGA Csaba [recenzió] *Állam- és Jogtudomány*, 1970/2. 407–408. {újranyomva: Uő: *Jogi elméletek, jogi kultúrák. Kritikák, ismertetések a jogfilozófia és az összehasonlító jog köréből*. Budapest, ELTE „Összehasonlító jogi kultúrák” projektum, 1994. 66–67. – problematizálása nyomán lásd VARGA Csaba: *A jog belső erkölcsisége. Valóság*, 1984/6. 1–8.

³⁸ Lásd még pl. [Alkotmányosság, jogszerűség, nemzeti és belső jog ütközéseinek kavalkádjá: két esettanulmány egyetlen törvénykezdeményezés példájában] VARGA Csaba: *Nehézségek az alkotmányos átmenetben. Belső ellentmondások az elévületlenség és elévülhetetlenség törvényi megerősítésében. és VARGA Réka: A nemzetközi jog által büntetni rendelt cselekmények magyarországi alkalmazása. (A Biszku-ügy margójára.) Iustum Aequum Salutare*, 2011/4. 9–18. és 19–24. <http://www.jak.ppke.hu/hir/ias/20114sz/02.pdf>

³⁹ Pl. Jill E. FISCH: *Retroactivity and Legal Change. An Equilibrium Approach. Harvard Law Review*, 110. 1997/5. 1055–1123.